

УДК 631.11

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬ ДРІБНИМИ ВЛАСНИКАМИ Й КОРИСТУВАЧАМИ АПК

Н. Чеверда, провідний спеціаліст

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Чеверда Н. Удосконалення механізму відтворення земель дрібними власниками й користувачами АПК

Приватизація земель сільськогосподарського призначення та зосередження значної частини з них у власності й користуванні господарств населення не забезпечили поліпшення їх використання й охорони. Значна частина приватизованих земельних ділянок не використовується та практично вилучена із сільськогосподарського обігу. Результати трансформації земельних відносин призвели також до руйнування сільськогосподарських підприємств. Як результат на селі значно загострились соціальні проблеми.

Ключові слова: домогосподарства, приватизація, кооперативи, об'єднання, фінансування, відтворення, соціалізація.

Cheverda N. The improvement of the recreation of lands by small owners and users of IAC

Privatization of agricultural lands and concentration of their considerable part in the ownership and use of population have not improved their exploitation and protection. A big part of privatized lands is not used and is virtually withdrawn from agricultural exploitation. The results of modification of agricultural relations have lead to destruction of agricultural firms as well. As a result, social problems in rural areas have become more pressing.

Key words: households, privatization, cooperative stores, combination, financing, improvement, socialization.

Чеверда Н. Усовершенствование механизма воспроизводства земель мелкими собственниками и пользователями АПК

Приватизация земель сельскохозяйственного назначения и сосредоточение значительной части из них в собственности и пользовании хозяйств населения не обеспечили улучшения их использования и охраны. Значительная часть приватизированных земельных участков не используется и практически выведена из сельскохозяйственного оборота. Результаты трансформации земельных отношений привели также к разрушению сельскохозяйственных предприятий. В результате на селе значительно обострились социальные проблемы.

Ключевые слова: домохозяйства, приватизация, кооперативы, объединения, финансирование, воспроизводство, социализация.

Постановка проблеми. Приватизація земельних ділянок, якій передувало роздержавлення й паювання земельних фондів колишніх сільськогосподарських підприємств, не забезпечила належну організацію земельного господарства в особистих селянських господарствах. Дрібний приватний власник не в змозі забезпечити належне використання й охорону земельних ділянок. Означене потребує запровадження якісно нових засад організації земельного господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аграрний сектор, проблеми, пов'язані з відтворенням земельних ресурсів, постійно перебувають у центрі досліджень багатьох учених, проурядових структур, практичних працівників тощо. Особливо іпосилилась увага до сільськогосподарського сектору економіки у зв'язку з проведенням аграрної та земельної реформ. Передусім це стосується заходів роздержавлення, паювання та приватизації сільськогосподарських земель господарствами населення. Найістотнішою у

сучасних реформах постсоціалістичних суспільств є приватизація. Нав'язувалася вона без жодних теоретичних обґрунтувань, а здійснювалася так, як це завжди було в епоху первісного нагромадження капіталу, з тією лише різницею, що первісне нагромадження капіталу проходило в Європі значно раніше [1, с. 58]. Означене повною мірою стосується тотальної приватизації дрібних земельних ділянок господарствами населення. Більшість вітчизняних і зарубіжних вчених вважають запровадження приватного землеволодіння сільськогосподарських земель малоефективним, аморальним заходом на шляху виведення аграрної сфери зі стану депресії. Приватна власність сьогодні не може розглядатися як найефективніша форма власності. Такою вона була за умов промислового перевороту, у XVIII-XIX ст., тепер – XXI ст. і глобальні економіки вимагають державного регулювання, що підриває засади приватної власності [2, с. 86]. Таким чином, сучасний розвиток аграрних господарств потрібно організувати на засадах забезпечення суспільних, а не приватних інтересів, що потребує обов'язкової присутності держави. В інституціональному аспекті неолібералізм зробив державу і її регульовальну практику публічним ворогом номер один. Маніпулюючи (треба визнати, прекрасно) суспільною думкою через ЗМІ і, на жаль, через частину наукового співтовариства, особливо через економістів, ліберали нав'язують концепцію “малої” (читай: слабкої) держави і мінімізації її втручання в спонтанні ринкові процеси, хоча саме держава є, поряд з ринком, супер-інститутом сучасного господарства [3, с. 61]. Взагалі приватне землеволодіння є рудиментом рабовласницького ладу, від якого більшість країн давно відмовилася і перейшла на поняття “право користування землею” [4]. Таким чином, більшість науковців вбачають у проведенні приватизації земельного фонду АПК не благо, яке забезпечить підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, збереже і покращить екологію, вирішить на селі гострі соціальні завдання, а, навпаки, вважають, що приватизація лише посилить рецесійні процеси в аграрному секторі.

У контексті проведення земельної й аграрної реформ на особливу увагу заслуговує

оцінка дрібного землеволодіння, яке нині не є ще достатньо дослідженим.

Постановка завдання. Оцінити результати приватного землеволодіння господарствами населення. Критично проаналізувати економічну модель трансформації земельних відносин. Запропонувати власні підходи до подальшого реформування аграрного сектору.

Результати дослідження. Успішне вирішення завдань, які постають перед вітчизняним аграрним сектором, залежить, передусім, від організації процесу використання, збереження, поліпшення та охорони сільськогосподарських земель. Саме земельні ресурси в сільському господарстві є тим стержнем, від якого залежать розвиток рослинницької та тваринницької галузей, розв'язання проблем екології, забезпечення соціального захисту соціуму.

Ключовою компонентою проведення земельної та аграрної реформ стало роздержавлення, паювання та приватизація земель колишніх колгоспів і радгоспів. Як результат в Україні практично повністю було зруйновано сільськогосподарські підприємства колективної й державної форм власності, зруйновано цілісні земельні фонди. Крім того, що особливо важливо, зруйновано робочі місця, у результаті чого значна частина спеціалістів, кадрів масових професій (на підготовку яких державою було затрачено великий обсяг фінансових ресурсів) залишилась без роботи, засобів для існування. Трансформація земельних відносин призвела до відродження приватного землеволодіння, приватних аграрних господарств, які колишньою партійно-радянською владою було заборонено.

При цьому, що найбільш суттєво, найбільшого розвитку набула дрібна приватизація земель і майна господарствами населення. Приватними власниками земельних ділянок стали сотні тисяч селян, більшість із яких приєднали приватизовані ними земельні частки до підсобних ділянок. Відбувся перероз-поділ аграрних угідь у підпорядкування дрібного власника-селянина. Найінтенсивніше цей процес проходив у Карпатському макроре-гіоні, де питома вага земель АПК, які знаходяться у підпорядкуванні громадян, є значно вищою відносно України в цілому (табл. 1).

Таблиця 1

**Сільськогосподарські угіддя у володінні та користуванні громадян
у Карпатському макрорегіоні станом на 01.01.2012 р.***

Адміністративно-територіальне утворення	Кількість власників землі та землекористувачів	Сільськогосподарські угіддя, тис. га					
		всього	з них				
			рілля	перелоги	багаторічні насадження	сіножаті	пасовища
Україна	25068398	15984,0	11777,3	139,5	602,3	1207,8	2257,1
Закарпатська обл.	726763	355,5	161,4	-	21,3	75,8	97,0
Івано-Франківська обл.	1053536	375,8	265,9	8,4	14,4	63,0	24,1
Львівська обл.	1347851	801,1	528,3	-	19,9	112,6	140,3
Чернівецька обл.	706347	329,9	213,5	-	24,6	32,2	59,6
Разом у макрорегіоні	3834497	1862,3	1169,1	8,4	80,2	283,6	321,0

* Розраховано автором за даними [5, "Громадяни (без фермерських господарств) станом на 01.01.2012 р."].

Дані табл. 1 засвідчують, що у власності й користуванні громадян макрорегіону перебувало 1862,3 тис. га сільськогосподарських угідь.

Площа сільськогосподарських угідь, які є у власності й користуванні сільськогосподарських підприємств, значно менша порівняно із земельними фондами домогосподарств (табл. 2). Зазначене дає змогу стверджувати, що розвиток сільськогосподарських підприємств у досліджуваному макрорегіоні певною мірою гальмується через перерозподіл земель аграрного призначення на користь господарств населення.

Площа землі громадян більше ніж у три рази перевищує обсяг сільськогосподарських угідь організованих агроформувань. Таким чином, земельна реформа в аграрному секторі Карпатського макрорегіону призвела до радикального перерозподілу головного засобу виробництва на користь домогосподарств.

Відповідно до основних засад трансформації земельного фонду, лейтмотивом яких було роздержавлення, паювання земельних ділянок, господарства населення отримали право на приватизацію

земельного паю. Такий захід, на думку тодішніх провідників земельної реформи, повинен був знайти справжніх власників, господарів землі й стати про-рівним щодо нарощування обсягів виробництва валової сільськогосподарської продукції.

Водночас, незважаючи на домінуючу позицію з виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції домогосподарствами, донині вітчизняний аграрний сектор не може досягти рівня 1990 року. Статистика засвідчує про вичерпність резервів нарощування виробництва домогосподарствами (табл. 3).

Дослідження засвідчують, що інакше воно й не могло бути, оскільки у світовій практиці організації аграрного господарства немає аналогів, у яких домінуючим виробником сільськогосподарської продукції були б дрібні господарства населення. Про це потрібно говорити та не тішити себе ілюзіями, що домогосподарства, приватизувавши земельні ділянки, наситять ринок сільськогосподарськими продуктами й вирішать соціальні завдання на селі. Селяни, по суті, залишились наодинці з вирішенням завдань обробітку, догляду за землею.

Таблиця 2

Сільськогосподарські угіддя агропідприємств, включаючи фермерські господарства Карпатського макрорегіону, станом на 01.01.2012 р.*

Адміністративно-територіальне утворення	Кількість власників землі та землекористувачів	Сільськогосподарські угіддя, тис. га					
		всього	з них				
			рілля	перелоги	багаторічні насадження	сіножаті	пасовища
Україна	70751	20499,3	19203,6	20,4	186,8	393,0	695,5
Закарпатська обл.	2121	49,2	32,4	-	4,2	4,8	7,8
Івано-Франківська обл.	1244	114,0	107,2	0,2	0,9	2,7	3,0
Львівська обл.	1832	230,4	193,8	0,5	1,0	22,3	12,8
Чернівецька обл.	1265	119,0	110,4	-	3,8	2,3	2,5
Разом у макрорегіоні	6462	512,6	443,8	0,7	9,9	32,1	26,1

* Розраховано автором за даними [5, "Громадяни (без фермерських господарств) станом на 01.01.2012 р."].

Таблиця 3

Частка виробництва валової продукції сільського господарства господарствами населення Карпатського макрорегіону, %*

Адміністративно-територіальне утворення	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.
Україна	30,6	48,7	66,0	63,5	55,1
Закарпатська обл.	57,1	85,1	94,6	95,5	96,1
Івано-Франківська обл.	54,1	76,0	91,4	89,9	77,3
Львівська обл.	49,2	68,5	90,8	89,6	73,7
Чернівецька обл.	40,8	63,0	83,5	87,7	78,9

* За даними [6, с. 219].

Зважаючи на деструктивну статеву-вікову структуру власників земельних ділянок (абсолютна більшість із них особи пенсійного віку, перестарілі жінки), відсутність професійних знань, значна частина з них не має можливості фізично, фінансово, матеріально забезпечити використання й охорону землі. Саме це є однією з головних причин появи перелогових, пустуючих земельних ділянок, які штучно вилучені із сільськогосподарського обігу та заростають адвентарними бур'янами. Селяни практично не мають вільного часу на відпочинок,

оздоровлення, підвищення власного освітньо-культурного рівня тощо. Більше того, на селі різко зменшується кількість жителів, посилюється тенденція до зникнення багатьох сільських населених пунктів. Означене засвідчує про провальний характер земельної та аграрної реформ. Таким чином, запровадження дрібного приватного землеволодіння, тотальна приватизація землі і майна колишніх сільськогосподарських підприємств призвели до загострення соціальних, економічних, екологічних проблем.

Дослідження засвідчують, що нині виникла потреба відродження та створення нових сільськогосподарських підприємств, передусім кооперативної й державної форм власності. Офіційна статистика засвідчує, що кількість діючих агроформувань у досліджуваному макрорегіоні зменшується (табл. 4). Водночас чисельність фермерських господарств має тенденцію до

збільшення. Зокрема, якщо в 1995 році їх нараховувалось 3569 одиниць, або 69,2%, то у 2010 році – 3897 одиниць (77,1%). Безпечно, зростання кількості фермерів у аграрному секторі досліджуваного макрорегіону слід розцінювати як прогресивний крок на шляху розвитку сільського господарства.

Таблиця 4

Кількість діючих сільськогосподарських підприємств у Карпатському макрорегіоні (станом на 1 липня)*

Область	2005 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Закарпатська	1389	1376	1428	1349	1296
Івано-Франківська	805	770	785	775	767
Львівська	2051	1899	2445	1997	1986
Чернівецька	948	1092	1122	1036	1009
Разом у макрорегіоні	5193	5137	5780	5157	5058

* За даними [6, с. 222].

Однак однозначно розцінювати його позитивно, на нашу думку, не варто. По-перше, питома вага виробленої сільськогосподарської продукції цими формуваннями складає в середньому за останні 5 років близько 3%; по-друге, розміри земельного фонду не дозволяють організувати земельне господарство, використовуючи при цьому сучасну сільськогосподарську техніку, новітні технології; по-третє, понад 90% фермерських господарств у досліджуваному макрорегіоні є дрібними, оскільки весь обсяг сільськогосподарських робіт здійснюється фермером самостійно з частковим залученням членів власної сім'ї; по-четверте, фермери відчувають постійну нестачу фінансових ресурсів, не мають достатньої допомоги з боку держави; по-п'яте, що найважливіше, фермерське господарство є приватним агроформуванням, а тому всі зусилля спрямовуються на задоволення особистих приватних інтересів. Натомість кооперативні та державні сільськогосподарські підприємства, крім чисто економічних завдань, зобов'язані вирішувати соціальні та інші важливі завдання, що пов'язані з розвитком аграрного сектору, сільських територій, облаштуванням соціальної інфраструктури.

Розвиток і становлення кооперативних підприємств дасть змогу не лише створити нові робочі місця, а й залучити до сільськогосподарського обігу на засадах оренди дрібні приватизовані земельні ділянки домогосподарств, значна частина з яких пустує або не обробляється належним чином. Саме в такому руслі рекомендує організувати відтворення земельних ресурсів аграрного сектору Кабінет Міністрів України. Йдеться про об'єднання, збільшення земельного фонду колективних господарств за рахунок приватизованих господарствами населення земельних паїв, що стане дієвим заходом підвищення ефективності відтворення земель АПК та вирішення соціальних завдань на селі.

Висновки. Нинішня організація процесу використання, збереження, поліпшення та охорони земельних ресурсів у аграрному секторі Карпатського макрорегіону не відповідає вимогам ринкової моделі господарювання. На чинних засадах не вдалося забезпечити достатній обсяг виробництва сільськогосподарської продукції, вирішити належним чином соціальні, екологічні та інші важливі завдання, пов'язані з відтворенням земельних ресурсів. Дослідження засвідчують, що основною причиною невдач земельної й аграрної реформ у сільському

господарстві досліджуваного макрорегіону була тотальна приватизація земельних ділянок домогосподарствами, надмірне подрібнення сільсько-господарських угідь, практично повна руйнація більшості колгоспів і радгоспів. Трансформаційні заходи в АПК були спрямовані, передусім, на відновлення соціальної справедливості, що була порушена у зв'язку із заборонаю приватного землеволодіння. Натомість потребу організації земельного господарства, яка б забезпечила належне використання й охорону земель аграрного сектору, не було достатньою мірою забезпечено. Як ре-зультат сільськогосподарський сектор економіки продовжує відставати у своєму розвитку.

Створення нових сільськогосподарських підприємств, зокрема фермерських і приватних підприємств, господарських товариств, також не дало очікуваних позитивних результатів, оскільки їхня діяльність спрямовується насамперед на задоволення власних приватних інтересів. У занепаді на селі перебуває соціальна інфраструктура, перманентно погіршуються демографічні показники функціонування багатьох сільських населених пунктів. Дрібна приватизація не сприяла також покращанню життя селянина, не зробила його заможнішим, щасливішим. Існують і

інші негаразди, спричинені роздержавленням, паюванням та приватизацією земель і майна господарствами населення. Означене засвідчує потребу радикальних змін економічної моделі реформування. Насамперед це стосується заходів, які би були спрямовані на організацію сільськогосподарського виробництва на засадах професійності, шляхом створення адекватних сільськогосподарських підприємств. Саме вони зможуть організувати земельне господарство відповідно до вимог ринкової моделі господарювання, забезпечити сільських жителів робочими місцями, облаштувати відповідну соціальну інфраструктуру, зберегти й покращити екологію земельних ресурсів тощо. При цьому, на наше переконання, зусилля слід спрямувати, передусім, на збільшення кількості кооперативних і державних аграрних господарств, які зможуть стати з'єднувальною ланкою приватних земельних ділянок господарств сільського населення. Йдеться про об'єднання приватизованих земельних часток в єдиний земельний фонд сільськогосподарського підприємства на засадах оренди. Крім того, саме ці агрогосподарства зможуть належним чином розв'язати соціальні проблеми на селі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Гош О. Функціонування соціально-економічного ладу України / О. Гош // *Економіка України*. – 2009. – № 10. – С. 54-61.
2. Гош О. Соціально-економічний лад реформованої України / О. Гош // *Економіка України*. – 2011. – № 3. – С. 78-90.
3. Колодко Гж. Неолиберализм и мировой экономической кризис / Колодко Гж. // *Вопросы экономики*. – 2010. – № 3. – С. 56-64.
4. Данилишин Б. Земельна політика в Україні: що день прийдешній нам готує? / Данилишин Б. // *Дзеркало тижня. Україна*. – 2011. – № 12.
5. Форма б-зем. 01.01.2012 р. Держземагенства України.
6. Сільське господарство України : стат. зб. / за ред. Ю. М. Остапчука / Державна служба статистики України. – К., 2011.

